

Ангел Николов (София, България)

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЦИКЪЛА СТАРОБЪЛГАРСКИ ИСТОРИКО-АПОКАЛИПТИЧНИ ТВОРБИ ОТ X–XI В.

В старобългарската литература между края на IX и края на XI в. се оформя цял цикъл от преводни и оригинални историко-апокалиптични творби, осмислящи съдбата на българския народ и неговото място в християнския свят: Видението на Методий Патарски (ВМП) – Стго Методѣна юннскоуна патръскаго оуказанне негово в царѣхъ н в послѣдннхъ днѣхъ н лѣхъ, Видение на пророк Даниил (ВД) – Вндѣнне Данила пророка в црѣхъ н послѣдннхъ днѣхъ н в кончинѣ вѣка¹, Тълкувание Даниилово (ТД) – Тлъкованне Данилово², Български апокрифен летопис (БАЛ) – Сказаніе Неліе пророка како възнесенъ высть аггеломъ до 7-го небесы³ и Второто сказаніе на Исая (ВСИ) – Стго Неліе пррка в вѣдвщн лѣтѣ н в црѣмъ сказаніе н о антихрѣта, нже хоше вытнѣ.

Централно място сред произведенията от цикъла заема Видението на Методий Патарски, съставено на сирийски език през третата четвърт на VII в. в района на планината Шенагар (дн. Джебел Синджар, на ок. 100 км северозападно от Мосул) в Месопотамия⁵. Неизвестният автор описва ужа-

¹ За изгубения гръцки оригинал на произведението днес съдим единствено по старобългарския му превод от началото на X в. Авторът му смята започналото през 827–828 г. арабско нахлуване на острова за пряко потвърждение на Псевдо-Методиевото пророчество за превземането на Сицилия от измаилтяните в последните дни. Тъчкова-Займова, В., А. Милтенова. Виденията на пророк Даниил във Византия и в средновековна България. – *Palaeobulgarica*, 14, 1990, № 4, 39–40; Милтенова, А. Цикълът от историко-апокалиптични творби в Драголювия сборник – произход, източници, композиция. – Старобългарска литература, 25–26, 1991, 137–138.

² Срећковић, П. Сборник пона Драгоља. Садржина и пророштва. – Споменик Српске Краљевске Академије, 5, 1890, 12–13. Доскоро ТД беше известно по единствен препис в Драголювия сборник, но А. Милтенова откри още едно копие от него в сборник № 56 на Србската академия на науките.

³ Стојановић, Љ. Стари српски хрисувиљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др. – Споменик СКА, 3, 1890, 190–193.

⁴ Милтенова, А., М. Каймакамова. Неизвестно старобългарско летописно съчинение от XI век. – *Palaeobulgarica*, 7, 1983, № 4, 52–73; Ангелов, Б. За два преписа на „Солунската легенда“. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 1. С., 1984, 10–11, 18–19.

⁵ Alexander, P. *The Byzantine Apocalyptic Tradition*. California University Press. Berkley-Los Angeles-London, 1985, 13–51. Разположеното в подножието на Шенагар градче Сингара през VII в. било значителен монофизитски център. За св. Методий (починал през 311 г.), епископ на гр. Олимп в Ликия или на Патара в същата област, вж. Цоневски, И. Патрология. Живот, съчинения и учение на църковните отци, учители и писатели. С., 1986, 171–176.

сите на арабското нашествие и предсказва, че неминуемата победа на византийския василевс над арабите ще бъде последвана от нахлуването на нечистите народи от северния край на земята. Тогава последният гръцки цар ще предаде земното царство в ръцете на Бог Отец и ще умре, а Антихрист ще властвува над света до Второто пришествие на Христос.

До края на VI в. Видението е преведено на гръцки, а първият латински превод е направен по гръцкия към началото на VIII в.

Старобългарските преводи на ВМП са три. *Първият превод* е изготвен в края на IX – началото на X в. от книжовници, принадлежащи към Симеоновия кръг⁶ и появата му е свързана с интереса на българите към основния противник на Византия, арабите (да не забравяме превземането на Солун от арабски пирати през 904 г.). *Вторият превод* е направен през XI в.⁷, а *третият* се отнася към 30-те – началото на 40-те години на XIV в. във връзка с първите турски набези на Балканите и в българските земи.

Характерно за третия превод е поместването му заедно с апокалипсиса на св. Андрей Юродиви и с изготвения през 1345 г. за цар Иван Александър превод на Манасиевата хроника⁸. Видението и апокалипсисът допълвали по своеобразен начин хрониката: в напрегнатата ситуация, създадена от първите османски набези в българските земи, предсказанията за „последните времена“ и за нахлуването на измаилтяните като предвестие за идването на Антихрист звучали твърде убедително⁹.

През XI в. в България възниква *интерполираната редакция* на Видението: в нея текстът на първия превод е допълнен с пасажі от Апокалипсиса на св. Андрей Юродиви и редица други творби със сходна насоченост¹⁰.

⁶ Thompson, F. The Slavonic Translations of Pseudo-Methodius of Olympi Apocalypsis. – В: Търновска книжовна школа. Т. 4. С., 1985, 143–155; Милтенова, А. Цикълът..., с. 140; Йовчева, М., А. Тасева. Преславска лексика в превода на Псевдо-Методиевото Откровение. – Palaeobulgarica, 18, 1994, № 3, 44–50.

⁷ Познат по един руски препис от XVII в. в колекс № 147 на Копенхагенската Кралска библиотека (Thompson, F. Цит. съч., 156–173) и по малък пасаж, заместил липсващото начало на преписа от първия превод в Синод. № 591 (Пенкова, П. Българските преводи на Псевдо-Методиевия летопис през XI–XIV в. и разпространението им в Русия. – Старобългарска литература, 2, 1977, с. 112).

⁸ Синодален № 38 от ср. XIV в. (преписа на ВМП: Тихоновров, Н. Памятники ореченной русской литературы. Т. 2. М., 1863, 212–226); Тулчански сборник от XVI в. на Библиотеката на Румънската АН–Букурещ, Ms. Slav. № 649; Хилендарски сборник № 179 (преписа на ВМП: Истрин, В. Откровение Мефодия Патарского и апокрифическия видения Даниила в византийской и в славяно-русской литературах. – ЧОИДР, 181–184, 1897–1898, текстъ, 102–114; Лавров, П. Апокрифические тексты. – СБОРЯС, 67, 1899, с. XIV, 23–39). Ново описание на трите сборника: Среднеболгарский перевод хроники Константина Манасии в славянских литературах. С., 1988, 72–77, 90–94, 95–97.

⁹ Ангелов, Д. Българо-византийските отношения при царуването на Иван Александър. Втори период (1341–1347). – В: Ангелов, Д. Из средновековното ни минало. Държава, народност, култура. С., 1990, с. 571, бел. 75. Д. Ангелов свързва създаването на ВМП с времето около началото на турското нашествие. Това недоразумение е останало некоригирано и дори е повторено от Й. Андреев. Вж. Андриев, И. България през втората четвърт на XIV в. Велико Търново, 1993, с. 200.

¹⁰ Пенкова, П. Цит. съч., с. 108. Интерполираната редакция намира разпространение сред руските старообрядци; по нея е интерполирано популярното в Русия преводно произведение „Повест за сънищата на цар Мамер“ (Рыстенко, А. Сказание о двенадцати снах царя Мамера в славяно-русской литературе. – Летопись историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете, 13. Византийско-славянское отделение, 8, Одесса, 1905, 117–119).

Във ВМП световната история се разделя на 7 хилядолетия. Обект на нашето внимание ще бъде последното, седмо хилядолетие, в което се е очаквало настъпването на Второто пришествие и края на света. Като база при анализа на основните мотиви взимам съкратената редакция на първия превод от Драголювия сборник, където българският редактор е отстранил целия исторически материал, нямаш връзка със седмото хилядолетие¹¹.

1. *Сливането на четирите световни царства в едно.* „Послушай прочее повече за това, което се сбъдна сега – как се сляха четири царства в едно – Етиопия, и Македония, и римляните, и гърците. И тези бяха четирите вятъра под небесата, които видя Даниил...“¹² Схващането за династическите бракове като средство за „сливането“ и взаимната приемственост между световните царства е основна политическия идея на Видението.

Прави впечатление и идентификацията на четирите велики царства (етиопско, македонско, римско и гръцко). В книгата на пророк Даниил се визират вавилонското, мидийското, персийското и гръцкото царство (Дан. 7:2). Впоследствие ранните християнски интерпретатори привеждат тълкуването на Даниилово пророчество в съответствие с новите политически реалности: четирите вятъра вече се схващат като Вавилон, Персия, Гърция и Рим¹³. Във ВМП Византия е наречена „гръцко царство“, а етнонимите „ромей“ и „елини“ имат еднакво значение.

Идеята за сливането на световните царства, застъпена във ВМП, е повлияла върху създателя на т.нар. „доктрина за Третия Рим“ монаха Филотей от Псковския Елеазаровски манастир. В своите послания до великия княз Василий III Иванович (ок. 1514–1521) и до Мисюр Мунехин (септември 1527 – март 1528) Филотей на три пъти изказва идеята, вдъхновена от ВМП, че всички православни царства са се слели в царството на московския владетел и единствено той е повелител на православните християни във вселената: „Да въси, христороубче и боголюбче, яко вся християнская царства приидоша в конец и с н и д о ш а с я во едино царстве нашего государя, по пророческим книгам, то есть росеское царство: два убо Рима падоша, а третий стоит, а четвертому не быти.“¹⁴ Сравнението показва, че Филотей е използвал препис от първия превод на ВМП: *Послушан же вельми вывающаго како с н и д о ш е с е ч е т и р и ц а р с т в а в о е д н о* (Драголюв сб.).

2. *Александър Македонски завладява цялата земя и затваря нечистите народи зад северните планини.* Легендата е изключително разпространена в средновековната апокалиптична литература. Появата ѝ е свързана със сложните метаморфози на възникналата през елинистическата епоха Псевдо-Калистенов роман за живота на Александър.

¹¹ Срећковић, П. Цит. съч., 17–20. Пълният текст на първия превод: Истрин, В. Цит. съч., 121–155, Тексты, 84–100 (по сб. Хвл. № 24); № 149 НБ – Белград; Miklas, H., V. Zagreb in. Berlinki sbornik. Graz, 1988 (по № 48 от сборката на В. Караджич в Берлинската държавна библиотечка); Тихонравов, Н. Цит. съч., 268–281 (по Синод. № 591).

¹² Цит по: Старобългарска есхатология. Антология. Ред. Д. Петканова, А. Милтенова. С., 1993, с. 91. В сирийския текст на ВМП се говори не за сливане, а за побеждаване на царствата едно от друго: Alexander, P. Цит. съч., с. 40, 57.

¹³ Hippolytus. Demonstratio de Christo et Antichristo, XXIII–XXV. – Patrologia Graeca. T. 10, 1857, coll. 745–748; Слово святого Ипполита об Антихристе в славянском переводе XII века. М., 1868, 34–38.

¹⁴ Памятники литературы древней Руси. Т. 6. М., 1984, с. 436, 440, 452.

Различните версии на легендата изброяват поименно 12/ 22/ 24 народа, затворени от Александър. В сирийското ВМП четем 22 имена: Огуг (Гог), Магор¹⁵, Йоел, Агаг, Ашкеназу, Дипар, Путойо, *Лидийците*, *Хузите*, *Персийците*, Даклайе, Тебелие, Дарметайе, Кавкебайе, Емратайе, Гармидмайе, човекоядците Кинокефали, *Тракийците*, *Аланите*, Пизилие, Дешие и Салтрайе¹⁶. В гръцкия и в старобългарския превод имената на повечето реални народи, изброени в сирийския текст, са променени до неузнаваемост.

2а. *Династията на етиопската принцеса Хузита ще управлява до края на света последното царство – гръцкото.* Пасажът фигурира във всички преписи на първия старобългарски превод на ВМП, освен този в Драголовия сборник. Книжовникът не просто е спестил излишни подробности от античната история, а целенасочено е отстранил въведените от съставителя на ВМП доказателства за могъществото и непоклатимостта на Гръцкото царство (Византия) чак до последните времена и края на света – явно тези идеи не отговаряли на патриотичните възгледи на българския редактор.

Александър умира бездетен и съпругата му, етиопската принцеса Хузита, се връща при баща си цар Фол, който я омъжва повторно за цар Виз, основателя на град Византион. Така се сливат македонската, етиопската и гръцката (византийската) царски династии. Дъщерята на Виз и Хузита – Византия, се омъжва за римския цар Ромул. Синовете на Ромул и Византия управляват в Рим (Армелай), град Византия (Урван) и Александрия (Клавдий). Така „племето Хузитино, на дъщерята на етиопския цар Фол, владееше източните страни, Македония, римляните и елините.“¹⁷

Разсъжденията на автора се съсредоточават върху стих 32 от псалом 67: „Етиопия ще простре ръце към Бога.“ Този стих аргументирал симпатиите на сирийските монофизити към Етиопия – единствената монофизитска държава в средата на VII в.¹⁸ Срещу „етиопската интерпретация“ на псалом 67 съставителят на ВМП противопоставя своята концепция за сливането на етиопската, македонската, гръцката и римската царски династии: под „Етиопия“ в псалома трябва да се разбира Византия, управлявана от потомци на етиопската принцеса Хузита. Книжовникът доказва, че Византия, а не далечна Етиопия, ще освободи сирийските християни от арабска власт и ще просъществува до края на света.

3. *В края на седмото хилядолетие Персийското царство е разорено, измаилтяните побеждават гърците и завладяват света.* Тази част на ВМП силно привлича вниманието на българските книжовници. Една оригинална интерполация от XI в.²⁰ към текста на Видението в Драголовия

¹⁵ Магор е син на Яфет и внук на Ной – затова в сирийския текст на ВМП нечистите народи са наречени „синове на Яфет“.

¹⁶ A l e x a n d e r, P. Цит. съч., с. 41.

¹⁷ И с т р и ц, В. Цит. съч. Тексты, с. 91.

¹⁸ A л е к с а н д е р, П. Псевдо-Методий и Ефиопия. – В: *Античная древность и средние века*. Т. 10. Свердловск, 1973, 21–25.

¹⁹ A l e x a n d e r, P. Byzantium and the Migration of Literary Works and Motifs. The Legend of the Last Roman Emperor. – In: *Medievalia et Humanistica*, N.S. 2, Cleveland-London, 1971, 58–60.

²⁰ И с т р и ц, В. Цит. съч., с. 141. Авторът смята интерполацията за заемка от непознатото Видение на Даниил; A l e x a n d e r, P. Historical Interpolations in the Zbornik Popa Dragolja. – In: *Actes du XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, Bucarest, 6–12.IX.1971. Т. 3. Bucarest, 1976, 25–26. Пол Александър отнася интерполациите в Драр. сб. към 1078–1082 г.

сборник, разкрива допълнителни „български“ подробности от картината на „злите времена“. Българският книжовник уподобява положението на българите под византийска власт на описаните във ВМП бедствия на христианите, покорени от арабите (измаилтяните) в последните времена: „И ще бъде голяма погибел на земята. И ще тръгне един човек от Средец, а друг от Солун. И ще се срещнат във Ветрен, носейки злато... ще го изсипят на земята, казвайки: „О, горко ни, брате, че земята стана пуста. Овцата ще има цената на вол, а волът – цена на кон, а конят – тридесет литри [злато].“²¹ Песимизмът на тези редове вероятно е свързан не само с икономическите трудности, но и с ужасите на започналите около средата на XI в. нападения на степни народи.

От средата на XIV в. насетне нахлуването на турците в българските земи се схваща като изпълнение на пророчеството за завладяването на света от измаилтяните²². Интерес в тази насока представлява едно подзаглавие, добавено към препис от третия старобългарски превод на ВМП²³, което гласи: *внѣдъ зѣвъ се ннѣ естѣ, и се отнася за следния пасаж: въ начетоу же нсхода изъзыкѣ ѡнѣхъ нс поустынѣ неже въ чрѣвѣ нмѣщїа нзвочдоу н мѣланце нз матерїи рѣкъ похнѣ н очвнѣтъ, перѣа вѣнетръ въ стѣхъ заколю н съ женамн н вблѣгочѣ въ чѣннѣ црквахъ, въ ннже таннаа сзврьшааше жрѣтва н въ сщєнннѣн вѣдѣжѣ вблѣкоутєе жєны нхъ н на ложѣ своѣ прострѣтъ н н скоты своа везаконнїи въ храмѣхъ стѣннѣ мнннѣ прнвєжѣ н вочдоуѣ кръвавн н растлѣннн, тако нскѣшено же злато хрѣтїаньскы нскѣнтєе рѣ²⁴.*

Преписвачът е открил в тези редове всичко, което би могъл да каже за насилията и светотатствата на нашествениците – затова е ограничил своята намеса в текста единствено с красноречивото подзаглавие.

Интерес представлява една неизвестна интерполация към преписа от първия старобългарски превод на ВМП в РС № 40 НБ – Белград²⁵. Поставена е почти в началото на пасажа, в който се разказва как измаилтяните ще се надигнат срещу гърците: *тїне воеватн начноу въ врѣ седмѣ седмѣорннѣ лѣ н не воцѣтъ продлѣженїа лѣ кѣтомѣ. тако прнспѣ скончанїє мнра ѡ скончанн .ѣ. тнєщїє. ѣъ скрѣбѣ. ѣъ стрѣхъ ѣъ вѣда велнка бѣжн некѣ рїа. в н ш е н с м а н а т е н ѣ : На кончннѣ во седмїє тнєщїє разорнтєе цѣтко перскѣ. тоѣа*

²¹ Старобългарска есхатология..., с. 95.

²² Тук ще посоча два примера. В един малък апокрифен текст *В авраамѣ н мелхиседеѣ. н ѡ тоуриѣхъ* (НБКМ, № 36, л. 163 а–б) се описва как бездетната Сара подтиква мъжа си Авраам да се събере със своята робиня, египтянката Агар, която да му роди дете; Авраам се допитва за това до несъщия си баща Мелхиседек, който подкрепя искането на Сара: *н тако смєнєвъ се съ агарюу рѣдн нзманана, нже вѣше ѡцѣ нзмананѣомѣ, сѣрѣвъ тоуриѣомѣ. В приписка от края на XIV в. към един осмогласник-параклитик (НБКМ № 180): *пнєсѣ, єнѣ, кннѣа, въ днѣ блѣговѣрнѣа, н хрѣтїанєвнѣаго гєспѣдннѣкѣ алаєандра по вєбѣоу странѣу црѣскога колѣвна. въ врѣмєна вьнєгда послѣ гѣ, нзмєнѣлѣнє, на лнцѣ кєнє зємлє н поѣадошє, н порѣвншє, н шпѣєтншє... (Ц о н є в, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. С., 1910, с. 122).**

²³ Подзаглавието е добавено към текста на ВМП в един български сборник от XIV–XV в., принадлежал на Ядимирский (И с т р и ц, В. Цит. съч., 157–172).

²⁴ Хил. № 179 (И с т р и ц, В. Цит. съч. Тексты, 110–111).

²⁵ Когато ми предостави копието от преписа в РС № 40 НБ – Белград, г-жа Милтенова изрично обърна внимание на тази добавка.

Израилевата земя, казва Господ Бог, Моят гняв ще пламне в Моята ярост“ (Йез. 38:18). Сходни мотиви срещаме и у пророк Йеремиа: „От север ще нахлуе нещастieto върху всички жители на тая земя“ (Йер. 1:14). В Откровението на Йоан с „Гог и Магог“ са означени царствата и народите, които сатаната ще прелъсти и поведе срещу Йерусалим в последните дни (Откр. 20:7–9). Осмислени така, Гог и Магог заемат челно място при всяко изброяване на нечистите народи, които ще нахлуят от север в последните времена.

Някои византийски и западни хронисти причисляват и българите към нечистите народи. Теофан Изповедник нарича Аспаруховите българи „мръсен и нечист народ“, „нечист народ“, „мръсен и новопоявил се народ“³¹; тези епитети не носят просто обиден или пренебрежителен смисъл, а съдържат презумпцията на автора за произхода на прабългарите от нечистите, звероподобни народи, затворени на север от Александър Македонски.

Отношението на Теофан към българите не представлява никакво изключение. В два византийски преписа на Псевдокалостеновия роман българите са измежду покорените от Александър Македонски народи³².

Хронистът Зигеберт (XI–XII в.) поставя българите редом с гепиди, алани, тюрки, разорявали римската държава и добавя: „Всички те дошли от север, та изглежда, че може би за този случай е казано от пророка: от север ще надвисне злото върху цялата земя (Йер. 1:14).“³³

В краткото житие на Климент Охридски, написано през XIII в. от Охридския архиепископ Димитър Хоматиан, срещаме подобна легенда за произхода на българите (цитирам старобългарския превод от XIII–XIV в.): Съ велнкѣн ѿць нашъ, н българскѣн свѣтланнкъ. рода бѣ ѿ Европѣн мнѣнскыхъ нже н Българѣн много радочумнѣн. Свѣдѣтъ члкъ прѣвѣе же ѿ Првѣн олнмѣвѣнскыне. къ Сѣверномъ океанъ, н къ Мрътвомоу морю. ѿ Александрѣе же рѣчкы, н повѣленѣа ѿганашѣ. малом же лѣтомъ прѣшѣшнмъ съ оуенлѣемъ тежкнмъ Дѣнавъ прѣидоше. н нскрънѣа всѣа наслѣдовашѣ. Панѣннѣо н Далмантѣю, Фракѣа же н Панѣнкъ. н мнвгѣа же македоньскаа н солвньскаа³⁴.

Легендата за произхода на българите от областта около град Пруса (Бурса) в северозападна Мала Азия се преплита с мотива за преселването им от Александър Македонски към Северния океан и Мъртвото море и за по-късното им заселване в земите южно от Дунав. Късно отражение на същата легенда намираме в семейните предания на руските дворяни Воейкови: техният родоначалник, „Пруския земли державец Терновский Воейко Войтегович“ или „Сербскаго государска перваго вельможи, города Терно-

³¹ Гръцки извори за българската история (ГИБИ). Т. 3. С., 1960, 263–264.

³² „Аз, Александър, цар на македонците, покорих тези множества от многобройни народи: ... авари, славяни, ... оногури, ... руси, ... хазари, българи... И останалите покорихме без война и те плащаха данъци“ (ГИБИ. Т. 4. С., 1961, с. 9. Г. Моравчик отнася тази интерполация към VIII–IX в.).

³³ З и г е б е р т. Хроника. – В: Латински извори за българската история. Т. 3. С., 1965, с. 41.

³⁴ М и л е в, А. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, 174–175; Д у й ч е в, И. Успоредно издание на гръцкия и старобългарския текст на краткото Климентово житие от Д. Хоматиан. – В: Д у й ч е в, И. Проучвания върху средновековната българска история и култура. С., 1981, 168–169.

ва обладателя и Пруския земли державца сын“, дошъл в Москва през 1384 г. и бил приет на служба от великия княз Дмитрий Донской³⁵.

6. *Последният цар предава християнското царство на Бога и умира; властта на Антихриста – последното изпитание на човеците преди Второто пришествие и Страшния съд.* Според ВМП гръцкият цар ще отиде в Йерусалим за седем години и половина. След раждането на Антихриста гръцкият цар ще положи короната си върху кръста на Христовото разпятие на Голгота и с вдигнати ръце ще предаде християнското царство на Бога; кръстът с короната ще се възнесе, а царят ще умре. Всяка власт и старшинство ще се разпаднат, а Антихрист ще седне в Йерусалимския храм като бог и човек. Божиите пратеници Енох и Илия ще го разобличат, а Антихрист ще посече Божиите пратеници. Христос ще убие Антихриста с дъха си. Тогава праведниците ще възсият като слънце, а изобличените грешници ще потънат в тъмнина.

Интересът към апокалиптичните предсказания се засилил особено през последните десетилетия на Х в. По това време е създадена оригинална старобългарска апокалиптична творба, използвана по-късно (около средата на XI в.) при съставянето на известното Тълкувание Даниилово (ТД). Творбата (условно ще я нарека Легенда за Михаил каган) е компилирана въз основа на гръцки апокалиптичен текст, който изброява седемте боговечани царе (Сенил в Асирия, Аварак в Рим, Навуходоносор във Вавилон, Кир в Персия, Александър в Гърция, Ромул в Рим, Константин в Цариград) и предсказва възцаряването на Антихриста в Пела³⁶. Преводният апокалипсис е интерполиран с български материал, като осми цар е посочен каган Михаил, чието въздигане сред българите щяло да съвпадне с „началото на злините за целия свят“ и с жестоки размирици; деветият цар – Симеон, щял да управлява 30 години, а десетият щял да бъде Петър. Нататък текстът е компилиран по ВД и по непозната в самостоятелен вид византийска легенда за последния цар Михаил (последната вероятно е използвана и при създаването на ВСИ; не е изключено тази легенда да е била част от посочения гръцки апокалипсис, който ясно прозира в началото и в края на ТД). В Легендата за Михаил каган централно място заемат борбите на каган Михаил с русите бради и особено с угрите, наричани още измаилтяни. Това е един аргумент за възникването на текста през Х в.: нашествията на маджарите-езичници били често явление при дългото управление на цар Петър

³⁵ Яновски, Б. Неизвестен знатен български род в Русия. – Исторически преглед, 1966, № 6, 58–66; П о л ы в я н ы й, Д. К истории болгаро-русских связей конца XIV века. – В: Руско-български връзки през вековете. С., 1986, 120–125. Елементите на „пруската легенда“ са се съчетали по съвършено произволен начин с добавки, целящи „изясняването“ им – гр. Пруса (Бурса) се идентифицира с историческата германска област Прусия, където попада и Търново. Воейкови явно желаели да свържат своето родословие с Прус, легендарния предтеча на Рюриковичите и роднина на Август, комуто императорът поверил управлението на земите между реките Висла и Неман и „оттоле до сега времена зовеяся Пруская земля“ (Д м и т р и е в а, Р. Сказание о князях Владимирских. М.-Л., 1955, с. 175).

³⁶ Пела спада към познатата от Библията област Декаполис; градчето не се споменава нито в Новия, нито в Стария Завет, но се среща в апокрифната литература (J a m e s, M. The Apocryphal New Testament. Oxford, 1926, 160–161).

сбирката на Центъра за славяно-византийски проучвания “Иван Дуйчев“, където четем: *дрѹгн рогъ встанеть ннѣ црь ѿ рода готѣнна. н ꙗе цртво его крѣпко н силно. въ днн же его нздѣтъ езнкъ крѣпокъ. н поворот се съ ннмѣ н ѿвѣжнть езнкъ тѣн ѿ лица его. н потомъ възвратнтсе езнкъ тѣн поворотесе прочее н ослабет же црь тѣ немощію злѣ н прѣдѣ дшв свою. тогда дрѹгн рогъ встанеть ѿ сѣмене его. снѣ емъ гаврѣнѣль. маловрѣменень пауче въстѣх. дрѹгн рогъ встанеть, нме аглаво владнславъ. нмѣе прѣстоль его⁴¹.*

Във ВД първият цар от приведения пасаж (вторият рог) е Никифор I Геник, който се бори с един могъщ народ (българите). Третият рог, най-краткотраен, е синът на Никифор – Ставракий, наследил властта след гибелта на баща си във Върбишкия проход на 26.VII.811 г.; самият Ставракий получил тежка рана, която довела до абдикацията и смъртта му през октомври с. г. Властта наследил зетят на Никифор – Михаил I Рангаве (четвъртият рог).

Българският книжовник, редактирал ВД през XI в., не познавал този исторически подтекст – той свързал втория рог с цар Самуил без обаче да допълни името му. Третия, най-кратко управлявал цар, той идентифицирал с Гавриил Радомир – сина на Самуил, задържал се на трона от октомври 1014 г. до лятото на 1015 г., а четвъртият рог – със сина на Самуиловия брат Арон, Иван Владислав, последният владетел на Първата българска държава, който отстранил Гавриил и царувал до смъртта си през 1018 г.⁴² Явно двете интерполации датират от първите десетилетия на XI в., когато събитията около падането на България под византийска власт през 1018 г. не били загубили своята актуалност.

Цялото столетие между 992–1092 г. (6500–6600 г. от сътворението) било наситено с предчувствия за свършека на света, вдъхновили оформянето на старобългарския историко-апокалиптичен цикъл. Около средата на XI в. в манастирските книжовни центрове на Западна България (в Средец или Осоговския манастир) разгледаните апокалиптични текстове били подложени на нова ревизия във връзка с въстанието на Петър Делян през 1040–1041 г.⁴³ и нахлуването на степни народи (узи, кумани, печенеги). Тогаво именно ТД получило познатия ни днес вид, а успоредно с това било композирано Второто сказание на Исая – ВСИ)⁴⁴. Във връзка с тези текстове се появили и повечето от интерполациите към ВД и голямата интерполация към ВМП в Драголювия сборник. Неясен остава въпросът за БАЛ, който, изглежда, е свързан с ВСИ, но проучванията са затормозени от обстоятелството, че единственият познат препис на творбата е доста късен и фрагментарен.

⁴¹ Сборник ЦД № 18 възпроизвежда дословно цълния текст на фрагментарния днес Беляковски сборник (НБКМ № 309).

⁴² Първа обръна внимание на тези интерполации А. Милтенова: Милтенова, А. Новооткрит „близък“ на Беляковския апокрифен сборник. – *Palaeobulgarica*, 13, 1989, № 3, с. 72.

⁴³ През 1042 г. отново бил очакван краят на света (вж. Разяснение на неизреченото в Откровението на Йоан Богослов, което повествува за края на вековете. – В: Старобългарска есхатология..., с. 108; Данилевский, И. Замысел и название Повести временных лет. – *Отечественная история*, 1995, 5, 102–103).

⁴⁴ Милтенова, А., М. Каймакамова. Цит. съч., с. 60. Авторките смятат, че при изготвянето на ВСИ е използвано интерполираното ВД, а ВСИ на свой ред е послужило като източник на ТД. Впоследствие обаче А. Милтенова (Цикълът..., с. 138) писа, че интерполациите към ВД са били внесени на основата на ТД, а това поставя под въпрос тезата за зависимостта на ТД от ВСИ.

В ТД и ВСИ върху образа на цар Михаил са наслоени редица нови черти, които представят един фантастичен образ на Петър Делян. И ако в ТД побългаряването на гръцкото пророчество за цар Михаил и уподобяването му на Петър Делян е извършено относително съдържано, във ВСИ българският книжовник е изложил съвсем директно своя патриотичен замисъл. Ще разгледам успоредно основните мотиви във ВСИ и ТД. При ВСИ за основа взимам преписа от Николацкия сборник, като добавям в големи скоби някои важни разночетения от новооткрития препис в сборник № 1348 от НБКМ⁴⁵.

37-ят цар Гордие, по прякор Чигочин⁴⁶, превзема с измаилтянските си войски Средец и оттук напада българите и гърците в продължение на 7 години. От Саровата земя излиза 38-ят цар Гаген, по прякор Одолян. Той ще бъде храбър воин и ще царува 5 години. Той възкръсва от гроба и е с извадено око. (ТД: цар Михаил възкръсва и отива в Рим, където получава корона, багреница и царски скиптър, крити дотогава в един гроб в Петровата църква⁴⁷.) Одолян събира западното и приморското войнство, взима 37 товара злато (ТД: 50 мъже и 50 товара) и багреница, укротява русите бради (ТД: на южната страна, на Главиница) и идва в българската земя; на Овче поле, във владенията на Чигочин, разгромява първата скопска войска (ТД: от изток се надигат двама мъчители и Михаил се среща с първия на Овче поле, където избива скопските воини при Киевия извор). Измаилтяните разгромяват Одолян на Грахово поле и той избягва в Земен (ТД: липсва), а измаилтяните плячкосват цялата българска земя (ТД: две орди измаилтяни завладяват цялата българска земя). След 3 месеца Одолян излиза от Земен с 40 000 войска и е разгромен повторно от измаилтяните при Пет могили; Одолян избягва в Перник за 40 дни, а измаилтяните плячкосват цялата българска земя (ТД: каганът два пъти се сражава с измаилтяните при Средец, при Бояна им предлага мир, но те отказват и го раз-

⁴⁵ Сборник № 1348 НБКМ е изготвен през 1839 г. от даскал Тодор Пърлонски и според запазената пагинация е имал 338 листа, от които днес липсват 22. Съдържа „Вечен календар“ (зодиахи, таблици на злиге и щастливите дни през годината, указания за месеците, съновник, гръмовник, лекарственик и др.). В описа на М. Стоянов и Х. Кодов е отбелязано, че на л. 137б–142а е поместено „пророческо сказание за войни и опустошения“ и се привежда началото му: „Во едно време нидвѣтъ нѣкън наснаици ꙗко запада ꙗко безстѣдныи змин“, което ми позволи да идентифицирам текста като препис от ВСИ. Макар и дефектен (липсва началото му), новият препис представлява съкратена редакция на текста от Николацкия сборник и съдържа интересни разночетения. (След като вече бях открил текста, г-жа Анисава Милтенова ми съобщи, че познава този препис на ВСИ и го е използвала при написването на намиращата се под печат нейна монография в съавторство с проф В. Тъčkова-Занмова).

⁴⁶ T a p k o v a - Z a i m o v a, V., A. M i l t e n o v a. Political Ideology and Eschatology. The Image of the „King-Saviour“ and Concrete Historical Personages. – In: Relations et influences reciproques entre grecs et bulgares XVIII–XXe siècle. Thessaloniki, 1991, p. 449. Авторките извеждат произхода на това име от прабългарската титла τζιχτο(ς) – чиготъ, приравнявана към византийския σλαθαρως (срв. Д у й ч е в, И. Върху някои български имена и думи у византийските автори. – В: Д у й ч е в, И. Проучвания върху средновековната българска история и култура. С., 1981, 341–342).

⁴⁷ Във ВСИ този пасаж се отнася до цар Михаил: Н речеѣтъ емочъ ꙗко: Въстанн н ндн вь монастнрь стого апла Павла н вбръщешн вьнць порфирнь н рнзв нескврьнню вь гробѣ н вьложн Мнханаочу на главоу. (Никол. сб.); БАЛ: ... прїндоще нѣкѣторы наснаици, ꙗко исполнии, н поговѣнише земаю българьскѣю по морю, а Петръ, царь българьскы, праведныи мочужь, остави царьство н вьжа на запада вь Римь, н тоу сконча житїе свое.

громяват при извора с два чучура; ѝегрите избиват войниците на Михаил, а той избягва във Велбъжд); от Перник Одолян заедно с патриарси, епископи, калугери и попове отива на Витоша, където свята и красива девойка довежда 300 свети отци и благославя Одолян (ТД: на Витоша Михаил събира сираци, попове и дякони); Одолян тръгва с честния кръст срещу измаилтяните, разгромява ги при двуустия кладенец и посича Чигочин (ТД: Михаил тръгва начело с патриарха, с кръстове срещу Измаил; ѝегрите се изплашват и изоставят плячката си).

Тук ВСИ се отдалечава от ТД: от запад излизат някакви насилници като безсрамни змии и идват на Овче поле⁴⁸, където цар Гаген (НБКМ № 1348: Гергесинският цар)⁴⁹ е събрал българския народ и българската земя е погубена; Гаган повторно е разгромен и загива заедно с хиляда по хиляда (НБКМ № 1348: 3000) воители на Едрило поле (НБКМ № 1348: Едрено поле⁵⁰), което оттогава е наречено Костено поле.

Следващият пасаж от ВСИ е изложен по сходен начин и в ТД. В тези години измаилтяните ще излязат от северните страни и ще дойдат при Солун, а 1/3 част от тях ще остане в земята си, за да приеме кръщение (ТД: Каганът ще се всели в Солун за 13 години, ѝегрите ще дойдат срещу Солун, а 1/3 част от тях ще останат, за да се покръстят)⁵¹. Солунчани ще излязат срещу въгрите (ТД: ѝегрите), ще ги избият и ще горят оръжията им

⁴⁸ Овче поле се свързва с цар Михаил в интерполираната редакция на ВМП, съставена през XI в. в България. Според текста под властта на измаилтяните, *започете Пернда и помоска земя и греческа и Килкѣа и Аспѣа и жнвѣщн блнз нх станѣ пленн вѣ Гова велнкн и по н д ъ ко овѣню поля и стѣ на овѣн полѣ оукраса в порты везѣбныа и похваласа... Обхва нати от гордост, измаилтяните решават да завземат единствения останал непокорен град Етвотия. Тук обаче ги разгромява цар Михаил и ги пуска да си вървят. Тогда нзмаловнчн нзгнанн совокѣпатса на овѣн полн и, восташе на коннх стремебх своих, научѣ бгѣ даатн лѣкн своа и стрѣлы и орѣжја своа... – сами ще пожелаят да бъдат роби на цар Михаил (И с т р и н, В. Цит. съч. Тексты, 123–124). Някои от преписите дават четене и пондѣть по Овчен купелн... и совокѣпятса на Овчен купелн... (Увар. № 66 у: Т и х о н р а в о в, Н. Цит. съч., 257–258), но тук вероятно става дума за по-късна деформация на правилното „Овче поле“. Четенето „Овче поле“ е съхранено в един от преписите на Сказание за 12-те сънища на цар Мамер, чийто текст е бил допълнен в руска книжовна среда с редица пасажи от интерполираната редакция на ВМП: Н ъ роук нзмаловнчнх започетеъ земя Пѣнда и помоска вса зѣла и Ясѣ і Трекса велнкяя, а жнвѣщна на ннх в плѣ сеченн бѣдѣтъ... и ставнн на Овчн поле красяща в рнзѣ... гогда же нзмаловнчн разгнанн бѣдѣтъ и совокѣпаца на Овчнне поле, и пѣшн на колелѣ вчнѣ ѡдава врожна своа... (Рыстенко, А. Цит. съч., 117–119).*

⁴⁹ Гергесинската страна е разположена на източното крайбрежие на Тивериадското езеро и спада към областта Декаполис. По тези места Исус излекувал един беснуващ (или двама). Названието „Гергесинска страна“ станало нарицателно за страна, нападната от нечисти духове.

⁵⁰ В подобна форма названието на Одрин е засвидетелствувано в редица дипломатически донесения до великия московски княз Василий III: Едринополе (1515), Ядрено-Поле (1517), Ядрино поле (1519), и дори в превода на писмото, изпратено от султан Селим I до Василий III: „Писано месеца октяврия, день 28-й [1519] ... в месте Едрина поля“ – Памятники дипломатических сношений Древней России с державами иностранными. Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Нагаями и Турциею. Т. 2. СПб, 1895 (Сб. Императорскаго Историческаго Общества. Т. 95), с. 230, 293, 369–370, 669, 679, 673–675.

⁵¹ В БАЛ Господ заповядва на пророк Исаия да отиде на запад от най-горните страни на Рим, да отлъчи третата част от куманите, наречени българи, и да ги засели в Карвунската земя.

в продължение на 3 години (ТД: идентично)⁵².

Тук текстът на ВСИ отново се отдалечава от ТД: по море идва цар Симон (НБКМ № 1384: Симеон) Премъдри⁵³ и превзема българската земя, влиза в Новия Йерусалим и Господ го поразява при Златните врати; управлява 6 години. След това идва 40-ят богоизпратен цар Михаил и приема властта над вселената.

Нататък ВСИ възпроизвежда едно пророчество за цар Михаил относително близко до ВД; елементи от него са послужили при компилирането на разказа за цар Гаген-Оделян. Интерес представляват следващите редове от ТД: н воудоуць лѣта добра въ того цара н воудеть жнзнь. јакоже не вна ннколнже. нн нмать вытн. н прншьдѣ вбновнтѣ цркъвн стѣхѣ. створнтѣ сребръныне влѣтаре. н въ зѣ вратетѣ се пѣвнѣннцн въ сн въ стр оумнц оу. а д р оу з н въ гла вѣннц оу. тѣ во землн на рнчѣта матн въ сѣмѣ з е м л а м ѣ. н ѿ тоудоу расвѣютъ се всн язѣцн по всѣмъ землн⁵⁴. тако воудеть радостъ. ннщѣ јако н властѣннѣ. н властѣннѣ јако н црѣ. а црн множаншн славою⁵⁵.

Подчертаният в цитата пасаж представлява оригинална българска интерполация, която показва, че и през XI в. Струмица и Главиница са запазвали своята роля на значими български духовни центрове⁵⁶.

Що се отнася до интерполациите към ВД в Драголювия сборник, те трансформират текста така:

Седмият рог ще бъде убит от жителите на *Средец*. Осмият рог (двама мъчители, дошли от изток, от оня град, т.е. Средец, и от запад – *Главиница*), ще се сразят в Акродуни. Ще дойде бременна жена от околностите на *Перник*, където в онези дни било станало знамение, ще оплаква своя мъртъв брат и ще роди младенец. Измаилтяните ще преминат *Дунава*, ще пленят мнозина и ще поставят свой наместник в *Мрака* и напразно ще обсаждат *Велблуд* (Велбъжд). Когато се свърши броят на измаилтяните и тяхната власт, в *Средец* ще се яви човек, изпратен от Бога, когото хората са смя-

⁵² По Йез. 39:9–10. Когато Господ поразн пълчищата на Гог, „жителите на Израилевите градове ще излязат, ще накладат огън и ще изгорят оръжие, щитовете и железни ризици, лъкове и стрели, боздугани и копья; седем години ще ги горят. И не ще носят дърва от полето, а ще горят само оръжие...”

⁵³ Описан е и в БАЛ.

⁵⁴ ВМП: (след разгрома на измаилтяните от последния цар) събереть се земля впоуцненая нмн. н прндеть къжо на землю свою. н на села ѿць своихъ ... оутомленни люднѣ въ пѣвнѣ вратетѣ се къждо въ свое ѿчество. н оумножеть се люднѣ на землн впветѣвшн (цит. по Драголювия сборник).

⁵⁵ ВСИ (НБКМ № 1348): Н въ тогова цра вѣдетъ радостъ н веселіе н жнзнь велнка. јаке не была ѿ зачала міра : н въ сн лѣта сзждѣтса много цркви. н влѣтарн сребраны: н дастъ. людѣмъ мѣсте оръжіе ножемъ : тогда разковѣтъ. оръжіа на двѣлатѣн. желѣза н мауовн на сѣрповн. Тогда вѣдѣтъ людіе освозн јако воаре. а воаре. јако воеводн. на воеводн јако црѣ. тогда расѣвѣтса по всен вселеннѣнн. ВМП (Хил. № 24): н воудеть на землнн тнхость велнка јака же нѣ была нн воудеть, јако последнаа вѣтъ годнна. н на концѣ вѣка н воудеть веселіе на землн н жнтн науноуць удѣвнцнн мнромъ; ВД (ЦД № 18, л. 109 а–б): н воудеть радѣ велнка на землн јакова же не бы ннже нма внтн. н воудять велмжіе јако црѣ, н освозы јако бгатн... н събереть мочдрнн мочжіе, влговѣрннн воешенсе ба нщеть ѿмыщеніа крѣве неповннннн н порвганіа црковнаа. н слововъ съборннцн мнози воудять. н седне црѣ съ нмнн н съвѣпрашетъ се съ нмнн въ коупѣ н вбноветь црковнѣ ветхнѣн образн. н съзыжеть сътрѣніе влѣтаре.

⁵⁶ Струмица се издига още при управлението на княз Борис I като център на култа към 15-те тивериудолски мъченици (Д р а г о в а, Н. Старобългарските извори на житието на 15-те тивериудолски мъченици от Теофилакт Охридски. – *Studia Balcanica*, 2, 1970, 105–131).

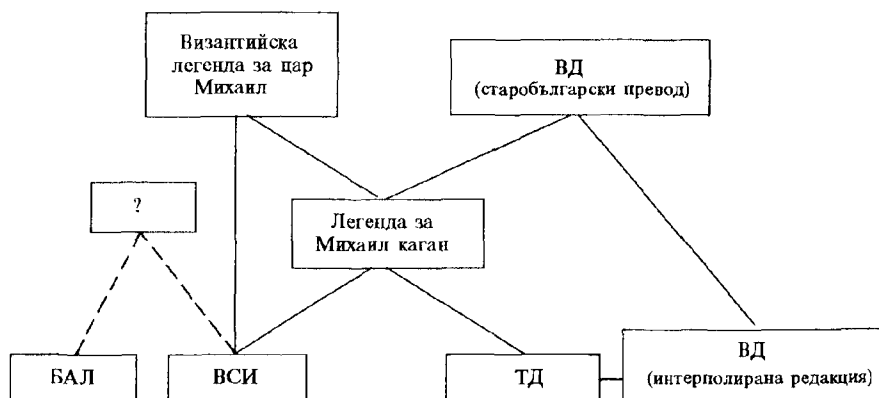
тали за мъртъв, и ще бъде помазан за цар в Акродуни. Той ще победи измаилтяните при два хълма от другата страна на Средец; ще укроти русите бради и след сражение в Лангобардия, ще влезе в Рим, а оттам ще отиде в Седмохълмия. Ще се издигне десетият рог и ще бъде убит от етиопския цар. А когато настъпи месец август, и започне първият ден, Михаил ще овладее царството; и ще започнат планините да се разтварят, рибите да измират в реките, а Господ ще бъде с него завинаги. Ще влезе⁵⁷ в Солун от запад. Скиптърът му ще царува в Солун 33 години в невиджано благополучие и мир. След смъртта му ще се издигне друг цар, при който ще нахлуят 12-те царе от аспидовите врата (нечистите народи) и т.н.

Чрез интерполациите българският редактор изгражда два по същество нови образа. Единият – на цар, издигнат чрез въстание в Средец, който побеждава измаилтяните след редица сражения в Западна България и носи чертите на предводителя на антивизантийското въстание в Западна България през 1040–1041 г. Петър Делян. Вторият – Михаил, покорител на Солун, носи чертите на последния цар от византийската апокалиптична литература, но и силно напоява описаното в ТД вселяване на каган Михаил в Солун⁵⁸.

Силни апокалиптични настроения във връзка с реалните събития, станали повод за редактирането на текста, отразява последната интерполация, касаеща появата на Антрихрист: и по снхъ явнѣтъ се снѣ погнѣвъльнѣн. тако явнѣтъ се въ всѣхъ хощѣхъ. въ стрѣомѣхъ. и въспѣтаеетъ се въ вѣтсѣндѣхъ. и црѣствоуетъ въ каперѣхъ доумѣхъ.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1

СХЕМА НА СЪОТНОШЕНИЕТО МЕЖДУ ЧАСТ ОТ ТЕКСТОВЕТЕ ОТ ЦИКЪЛА

⁵⁷ Старобългарският редактор отнася чертите на етиопския цар към цар Михаил от интерполацията.

⁵⁸ Склонен съм да приема хипотезата на А. Милтенова, че ВД е интерполирано на базата на ТД, но специално интерполацията за възпаряването на Михаил в Солун може да е заимствувана от друг източник и да не е внесена в текста едновременно с останалите топоними.

Основният проблем, който поставят произведенията на апокалиптичната литература, е отсяването на историческите (уви, обикновено твърде малобройни) от псевдоисторическите мотиви и образи, които преминават от текст на текст, от епоха на епоха. Следователно в тях не може да се търси подробно описание на някакви събития или лица, защото всеки детайл, всяка подробност могат да се окажат заемки от друг, недостигнал до нас текст, нямащ нищо общо по време на написване и съдържание със събитията от българската средновековна история.

Прежеждането, компилирането или интерполирането на историко-апокалиптичните творби е ценен ориентир кои личности и събития са били траен обект на народните надежди, памет и въображение. Така например легендата за възкръсването на Михаил каган (стига да не представлява научна фикция) разкрива едно неподозирано измерение на събитията от 969–971 г.: вярата в изключителната мисия на цар Борис II, надарен с чертите на апокалиптичния последен цар. Несъответствието между народните надежди и тъжната историческа действителност неволно напомня за един друг противоречив образ, обкръжен от мълвата с чертите на епически герой – Крали Марко.

Историко-апокалиптичните текстове са един от така оскъдните източници за историческото съзнание и политическото мислене на българите през последните години от съществуването на Първата българска държава и първите десетилетия на византийската власт.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 2

СКАЗАНИЕ НА СВЕТИЯ ПРОРОК ИСАЯ ЗА БЪДЕЩИТЕ ГОДИНИ,
И ЗА ЦАРЕТЕ, И ЗА АНТИХРИСТА, КОЙТО ЩЕ ДОЙДЕ,
ПО ПРЕПИС ОТ 1839 г. В РЪКОПИС НБКМ № 1348, Л. 1366–141а
(БЕЗ ЗАГЛАВИЕ И НАЧАЛНА ЧАСТ)

Во едно времѣне нзидѣтъ нѣкон насланицы ꙗко запада. ꙗко безтѣдннн змѣн. и прѣидѣтъ на Окуе поле съ всеѣмн силами. Тогда нзыдетъ гергесинскїи црѣ въ болгарскѣю землю на Окуда поле совравъ всю народн болгарскѣю.

Тогда потекѣтъ конны гагана црѣ на Окуе поле да нже бѣдетъ мѣн мѣдра да оудержнтъ сна своего. и сѣкѣтса людіе. ꙗко сено полское. и рекутъ людіе, Ѡ горе намъ братнеа ꙗко погѣвнса земля болгарская безъ злека : толнко ще встанѣтъ людіе елико можетъ еднномѣ давѣ сѣнно держаты.

По семъ прѣидѣ црѣ гаганъ на Окуе поле на Едренно поле. и тогда быстъ сечъ веліе зѣло. и пролванїе. кровъ : и ꙗко не нматъ ꙗ толе нарециса Едрено поле : но Костенно. поле. и тѣ падетъ Гаганъ. црѣ. и съ нимъ коекъ трн. тысѣщы.

Тогда рекѣтъ людіе ѡ горе намъ братїе ꙗко погѣвнса весь миръ : и въ таа лѣта нзвѣдѣтъ немантелны. ꙗ севернїа страны. тїе прѣидутъ къ Солонѣ граду : ꙗ части. а треа встанутъ въ земн кон хотатъ прѣнты. крѣтнса. тогда наунѣтъ солѣна не ревноватъ на възге нзвѣотъ ихъ. нзжегѣтъ Орѣжіа ихъ мѣста дрека. за : ꙗ : лѣта.

По семъ прѣиде црѣ : лѣ : лѣтъ по морю нменемъ емѣ Сумевнъ Премѣдрїи. и тон прѣиметъ болгарскѣю землю. и вндетъ въ Новн Іерлїи и дондетъ до злагнхъ

врата внидетъ тѣхъ и оудержитса оу златнѣхъ врата. и взиждетъ въ храннаници. и сматеса
веса Іерлн и крѣтса дрѣгъ дрѣга. и досегнѣтъ златнхъ вратъ.

И видѣ гдѣхъ внисоко беззміе нхъ. и порази ѿ. и тѣхъ падетъ премѣдрїи Сумевнъ.
и рече Новын Іерлнмъ, како оумножитса беззаконїе вкрестъ тебѣ : и превѣдетъ Сумевнъ
въ цркви : ѿ : лѣтъ.

По сѣ посла гдѣхъ. и тон вѣдетъ црѣ : м : лѣтъ нма емѣ Міханлъ и тон прїиметъ
вселеннѣн. и востаѣхъ ндетъ къ пртолѣ црѣ благоверномѣ црѣ Костантинѣ. и положн
емѣ вѣнецъ Міханаа цра. и дастъ емѣ гдѣхъ жнвогъ : нг : лѣта.

И въ тогова цра вѣдетъ радостъ и веселїе и жнзнъ велнка. таже не была ѿ за-
чала мира : и въ сїн лѣта созиждѣтса много цркви. и ватарн сребраны : и дастъ.
людемъ мѣсте орѣжіе можемъ : тогда разковѣтъ. орѣжіа на двлателн. желѣза и
маювн на сѣрповн.

Тогда вѣдѣтъ людїе оубоїи тако боаре. а боаре. тако воеводн. а воеводн тако
цры. тогда разсѣютса по всен вселеннѣн. и въ тїа днн и въ лѣта Міханаа цра пѣс-
тнты ложа въ мерѣ вїна а стоплз къплз пшеница. и овца стрѣжны къплз меда и
масла множествѣ вѣдетъ.

И въ тїа лѣта ѣлцы и скоты оумножатса. а ѿ смертн не оубоїтса : и раты и
развоа въ таа лѣта пондѣтъ едина баба ѿ востока. а дрѣга ѿ запада и срещнтса
оу Ангнцы и вращетъ главѣ ѣлкомъ. и тѣхъ свѣдста и плакахѣ : г : днн и : г :
ноцин глаюца W любовна костъ, востанн. тако много жнтїа багаго. и неста токмо жнва
снвстн.

Тогда востаха и пондаста : ѣ : попрнцѣ. и вращехѣ ндѣже земля даръ свон
нзрнѣла. и тамо пакн свѣдста и плакахѣ : ѿ : днн глающе како са погѣнтса въ
жестосърднвашнмы : не много жнтїа снвстѣ оумалн родѣ ѣлкомъ.

И въ тыа лѣта вѣдетъ нзобылїа по всюдѣ : тако вѣдетъ радостъ и веселїе. и
жнзнъ вѣчна. и въ тїа днн вѣсѣднетъ црѣ міханлъ на конѣ и пондетъ по морю въ
римъ. въ едннѣ харзаваномъ. и речетъ римланомъ ѿвѣрзете мн врата. внн же глающе.
не хоцеме та тако лѣстѣ. еси. онъ же махнетъ съ харзаваномъ и сокрѣшитъ врата.

Тогда снндутъ римлаане и препнѣтса съ ннмъ и речетъ едннъ да онѣ семѣ
подобаѣтъ црѣвкатн. обоюдѣ же землю глающе догдѣхъ сннце вѣдержнтъ. вндевше.
римлаане на немъ страхъ велнкъ. и естѣ велнкѣ наунѣтъ благатн злато снпающе
елнко гѣмнены токз гѣмнены.

Тогда востаѣхъ міханлъ понде по всемѣхъ мрѣхъ и наставаляюще вѣрѣ. и законъ :
дї : лѣтъ. съ едннѣ харзаванъ пакн пондѣ на новаго Іерлнма, оукротнтъ рѣсоврадн.
ндѣже вѣдетъ лѣтъ : нд : И въ таа лѣтъ сатананлъ явнса птнца красна свѣло.
являющеса црѣ граду. на нзравса воплотнтнса въ калѣгернцѣ. и роднтса подъ
властѣ міханаа цра антнхрїстѣ вѣдетъ красенъ ѣлкъ и благолѣпн дїаволъ.

Тогда міханлъ црѣ. пондетъ къ пртолѣ и положнтъ вѣнецъ свон на крѣтѣ и
предастъ дхъ свон гдѣхъ тогда прїндѣтъ арглн. и занесѣтъ тѣло его на небн. томѣ
слава и держава во вѣкн амннъ.

Angel Nikolov (Sofia, Bulgaria)

OBSERVATIONS ON THE CYCLE OF OLD BULGARIAN
HISTORICAL-APOCALYPTIC WRITINGS OF 10TH–11TH C.

(Summary)

The article examines the Old Bulgarian translations and redactions of two Byzantine apocalyptic texts – the Vision of Methodius of Pathara and the Vision of Daniel, as well as the cycle of original Old Bulgarian compilative works that have sprung under their influence – Interpretation of Daniel, Bulgarian Apocryphal Chronicle and Skazanie of the Prophet Isaiah. The author offers a new dating of some of the texts and attempts at partially identifying their sources. He links the interest of the Old Bulgarian writers in this sort of texts with the tendency to present the tragic for Bulgaria events of the period from the second half of the 10th c. to the second half of the 11th c. as a fulfilment of the ancient prophecies of the „last times“. The cycle of texts in question received certain fresh topicality during the invasion of the Ottoman Turks in 14th c.